

10. Oktoberforeningen 1865–1870

Foreningens politiske og organisatoriske forudsætninger og opbygning – en oversigt.

Af Vagn Wåhlin

På baggrund af hidtil ubenyttede arkivalier fra Oktoberforeningen og en gennemgang af hovedtrækkene i de vigtigste tidligere politiske organisationer beskriver amanuensis, mag art. Vagn Wåhlin nogle hovedtræk af foreningens organisation. Navnlig behandles forudsætningerne for og den praktiske gennemførelse af foreningens organisatoriske struktur og funktion uden for Rigsdagen i tiden 1865 til 1870. Endvidere søges den sociale sammensætning af medlemskaren klarlagt ud fra en fuldstændig gennemgang af alle foreningens medlemmer i Holbæk amt i årene 1867 og 1869.

I. Afgrænsning og materiale.

I Danmark sættes fremvæksten af politiske partier i mere moderne forstand tidsmæssigt ofte til årene lige efter 1880, hvor Højres rigsdagsgruppe fik en baggrund i en bredt dækkende vælgerorganisation. Forholdet rigsdagsparti–vælgerparti var herefter en realitet, skønt graden af den gensidige afhængighed kan variere og være nok så vanskelig at fastslå. Imellem den enkelte rigsdagsmand og hans vælgere opstod et element, partiorganisationen. Denne var både et middel til gensidig vertikal påvirkning mellem vælger og rigsdagsmand, men tillige i sig selv med de muligheder organisationen gav, et middel til magt og politisk indflydelse både horisontalt og vertikalt¹. Det er dette element, partiorganisationen, dens opkomst og udvikling og forholdet vælger–organisation–rigsdagsmand, som vil være det centrale emne i den følgende oversigt, mens den almin-

1. Ved magt forstås her evnen og viljen til i samfundet at få andre til at rette sig efter ens udtrykte eller formodede vilje og ønsker. Med Erik Rasmussen, Politik, Kbh. 1968 s. 14 og 89 forstås »politik« som drejende sig om fordeling af værdier, der har gyldighed for et samfund. »Politiske partier« opfattes som organisationer, der – modsat interesseorganisationer – søger at vinde magt over stats- og kommunalorganerne for mere generelt at påvirke den omtalte fordeling. Partiet vil ofte være holdt sammen af en overordnende ide eller program, men det anses her for tilstrækkeligt, at partiet blot generelt vil forhindre modstanderne i at vinde politisk magt.

delige rigsdagspolitik og konkrete politiske resultater ikke vil blive videre inddraget.

Materialet er for perioden 1843–65 alene trykte kilder, aviser, pamfletter, piecer, årsberetninger fra politiske organisationer m. v., mens jeg vedrørende Oktoberforeningen ud over det trykte stof på Rigsarkivet har fundet foreningens hidtil ikke benyttede arkiv med hovedbestyrelsesprotokoller, regnskaber og fuldstændige og nøjagtigt førte protokoller over foreningens knap 3000 medlemmer ².

II. Enkelte forsøg på partipolitisk organisation 1843–1865.

Den første fastere organiserede, agrare gruppe med et klart formuleret politisk program var Godsejerforeningen stiftet 20. juni 1843. Blandt stifterne noteres godsejer P. B. Scavenius til Gjorslev, der var foreningens formand til 1864. Skønt landsdækkende i sit oplæg kom foreningen kun til at fungere på øerne. Af programmet fremgår det, at Godsejerforeningen ville arbejde for en løsning af fæsteforholdene med overgang til selveje for øje, ville bedre husmændenes kår og behandlingen af dem, imødegå agitationen imod godsejerne og endelig forberede valg af deputerede til ständerforsamlingerne ³.

Foreningen, omend i praksis lidet betydningsfuld, var klart et forsøg på at danne en organiseret politisk reaktion imod den fremvoksende bondebevægelses sociale og politiske krav. Denne bondebevægelse førte snart efter i samarbejde med liberale borgere til dannelsen af Bondevennernes Selskab (1846). Udover at arbejde for en forbedret almen undervisning, almindelig værnepligt, ophævelse af de særlige godsejerprivilegier, almindelig næringsfrihed, at modvirke husmændenes forarmelse og vigtigst, fæstesystemets afløsning af selveje gik selskabet ind i et mangeårigt virke i den praktiske politik på landsbasis ved at organisere kandidatopstillinger og valgagitation og skabe en sikker organisatorisk baggrund herfor, – selskabet talte op til 10.000 medlemmer. Ved valgene valgtes deres kandidater i stort omfang og blev på Rigsdagen kendt som grup-

2. Rigsarkivet (RA), privatarkiver, G. F. O. Zytphen-Adeler a, I og II (6 pk). Oktoberforeningens arkiv væsentligst under I, a pol. pap. Af interesse er også II, a Zytphen-Adelers korrespondance 1819–77 (2 pk) og manuskriptet, II, b–e 1819–77 (sort læg bagest i pk), der indeholder den uforkortede og interessante selvbiografi. Denne er vigtig som supplement til J. J. Nielsen og C. Zytphen-Adelers biografi af G. F. O. Zytphen-Adeler fra 1910.

3. J. J. Nielsen: Bemærkninger til Oplysning om Godsejernes politiske Holdning efter 1848. Kbh. 1869, s. 25 f: Nielsen var Godsejerforeningens mangeårige sekretær.

pen »Bondevenerne«. Den politiske kontakt mellem de organiserede vælgere og deres rigsdagskandidater formidledes dels lokalt og direkte, dels gennem selskabet, endvidere gennem en presse og endelig ved omsendte spørgeskemaer angående de vigtigste lovforslag og politiske spørgsmål. Bondevenernes Selskab må kaldes et politisk parti i tiden 1846 til c. 1856 ⁴.

Der kan i tiden 1843–1851 påvises enkelte forsøg især fra enkeltpersoner på at foranledige et på agrare fællesinteresser grundet politisk samarbejde mellem godsejere og bønder, men hovedresultatet af den politiske udvikling var, at de to agrare grupper organiserede sig imod hinanden, hvortil det uløste fæstespørgsmål var en blandt flere væsentlige årsager.

For at komme over dette stadige stridsemne om det uløste fæstespørgsmål og muliggøre et nærmere politisk samarbejde mellem godsejere og bønder, vendt imod de nationalliberale, og skaffe godsejerne større politisk indflydelse dannede en gruppe yngre adelige godsejere Grundejerforeningen (1851–56) med baron C. F. Blixen-Finecke som den første formand og den senere konseilspræsident grev C. E. Frijs-Frijsenborg som den næste. Fæstespørgsmålet skulle løses nu, men ved frivillig afståelse, og lederne af foreningen gik her i spidsen med det gode eksempel ved at afløse kæmpemæssige arealer fæstejord på yderst rimelige betingelser. Foreningen fik en del tilslutning, væsentligst fra agrart hold, idet 16 pct. af medlemmerne i 1853 var større jordbesiddere og 51 pct. af medlemmerne var gårdmænd ⁵. De nationalliberale synes i deres presse at give udtryk for en vis ængstelse for deres egen politiske magtstilling, hvis det lykkedes godsejere og bønder at finde sammen. – Fædrelandet mente 2. og 3. maj 1851, at foreningen ved at ville operere med økonomiske og sociale fællesinteresser som grundlag for varigt politisk samarbejde ikke havde vist forståelse for det centrale i tidens politiske drivkræfter, som efter bladets mening lå på det nationale og ideologiske område, og ud fra hensyntagen hertil kunne alene varige politiske konstellationer dannes.

Grundejerforeningen forlod snart sin oprindelige accept af folkestyrets og den almindelige valgrets berettigelse og anerkendes af både modstandere og tilhængere alene at have haft rigsdagspolitisk betydning ved

4. Bondevenernes program, *Almuevennen* nr. 28 15. juli 1846, sammesteds 20. maj 1846, Bondevenerne havde da 3.000 medlemmer. *Almuevennen* fungerede som selskabets presseorgan, – i de første år var *Fædrelandet* en slags kontaktorgan til selskabets københavnske medlemmer.

5. J. J. Nielsen: *Bemærkninger . . . om Godsejerne* s. 9, noten vedr. den sociale rekruttering. (C. F. Blixen-Finecke) *Grundeierforeningen*. Kbh. 1851, foreningens første årsberetning.

forliget i 1853 i told- og arvesagen. Herefter fandt Bondevennerne og de nationalliberale i Rigsdagen igen sammen mod fællesforfatningen af 26. juli 1854, som godsejerne i hovedsagen loyalt støttede.

Grundejerforeningen synes herefter at have mistet sin politiske betydning både som opinionsdanner og i rigsdagsarbejdet. Næste gang de politisk bevidste godsejere organiserede sig, var det på et klart konservativt program under P. B. Scavenius i »De forenede Godsejere« (1856) og da nærmest som en pressionsgruppe for rene godsejerinteresser især imod tvungen fæsteafløsning og uden antydning af oplæg til et agrarpolitisk samarbejde med bønderne. Endvidere ses der ikke nogle iøjnefaldende tegn på, at De forenede Godsejere systematisk har villet påvirke kandidatopstilling og valg til Rigsdagen. Under ministeriet C. E. Rotwitt, omkring årsskiftet 1859–60, hvor Blixen-Finecke var udenrigsminister, synes der en kort overgang igen at være mulighed for at etablere et rigsdagspolitisk samarbejde mellem visse yngre godsejerpolitikere og enkelte venstrefolk bl. a. S. Høgsbro. Denne erkendte, at bønderne endnu ikke var »regerings-fähige« og derfor kun ville kunne få afgørende indflydelse i et samarbejde med godsejerne, hvor fællesinteresserne lå på det agrare plan og i modstanden imod de nationalliberales sønderjyske politik. En vis koordinering af disse bestræbelser foregik i Danevirkeforeningen. Men regeringen sad for kort tid til, at der kan spores nogle resultater af disse rigsdagspolitiske tilnærmelser, og der kan ikke ses nogle væsentlige politisk-organisatoriske resultater uden for Rigsdagen.

I slutningen af 1850erne mistede de gamle Bondevenneførere fra de højere sociale lag langsomt terræn både rigsdagspolitisk og organisatorisk ude omkring i lokalafdelingerne og især i det øvrige organisatoriske apparat omkring brandforsikringskasserne, sparekasseforeningerne etc. De gamle Bondevenner havde haft deres hovedindflydelsesområde på Sjælland, mens bønderne i Jylland havde været lidet organiserede. Dette ændredes i 1850erne langsomt bl. a. gennem G. Winthers opbygning af de forskellige jyske forsikrings- og sparekasser og hans agitation i Nørrejyske Tidende. Samtidig med at det organisatoriske grundlag på øerne ændredes gennem I. A. Hansens, C. C. Albertis, L. M. Müllers og F. Frølund's oprettelse i 1855 af »Den sjællandske Kommunal-Valgforening«, der i 1863 for at kunne inddrage Fyn og Lolland-Falster ændrede navn til »Østifternes Folkeforening« og endelig 1865 gjordes landsdækkende under navnet »Femtejuni-Folkeforeningen«, skete der i Jylland

6. Hans Lund, Sofus Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, Kbh. 1924–25, I s. 75, 17. nov. 1860; I s. 77, 6. dec. 1860. Joseph Michaelsen: Fra min Samtid, I–II, Kbh. 1890–93, – II, 51.

under G. Winthers, L. Bjørnbaks o. a. ledelse en tilsvarende politisk organisering af bønderne i »Jydsk Folkeforening« af 1862.

Mellem Winthers og Bjørnbaks »Jydsk Folkeforening« og I. A. Hansens Folkeforening synes der tidligt indgået en regulær politisk aftale om opdeling af landet langs Lillebælt i politiske interessesfærer især med henblik på ikke at splitte bondestemmerne ved rigsdags- og rigsrådsvælgerne. Kontakten mellem rigsdagsfolk og de organiserede vælgere formidledes efter samme retningslinier som hos Bondevennerne gennem personlige møder, en selvstændig presse, organisationen og rundspørger 7.

Som Bondevennerne må de nævnte folkeforeninger af venstreobservans også efter en mere moderne opfattelse betegnes som politiske partier omfattende både rigsdagsfolk og en bredt dækkende vælgerorganisation.

Stillet over for denne stadig stærkere og bedre organiserede politiske bondebevægelse følte de nationalliberale behovet for en lignende politisk organisering af deres vælgere og skabte 1864 »Martsforeningen«, der allerede 1865 omdannedes under navnet »Dansk Folkeforening«. Denne fik en overgang (til 1868–69) en vis betydning og udbredelse i købstæderne, men i hovedsagen forblev den et københavnerforetagende. Den brede folkelige opbakning savnedes, og de nationalliberale politikere syntes på intet tidspunkt for at hævde deres position politisk at have været afhængige af foreningen. De byggede i højere grad på deres magt over pressen og den personlige og sociale anseelse, de nød 8.

Også de egentlig konservative blandt visse embedsmænd, godsejere samt i officerskredse, som i røret omkring nederlaget 1864 vejrede en mulighed for at komme til magten, søgte med »Augustforeningen« (1864) at skabe en landsdækkende politisk organisation til at støtte deres politiske krav. Men foreningen blev et rent københavnsk anliggende og blev

7. Lov for Østifternes Folkeforening, Kbh. 1863; se endv. mandagsudgaverne af Morgenposten. Vedr. Jydsk Folkeforening og Den sjællandske Kommunal-Valgforening se I. A. Hansen: *Mit Livs Historie og Gjerning II*, Kbh. 1876, s. 12–13 samt A. og O. L. Hansen: *Af I. A. Hansens efterladte Papirer*, Kbh. 1878, s. 94–101. I. A. Hansen: *Cirkulaire i Femtejuni-Folkeforening*, 7. aug. 1865, Kbh. 1865. I. A. Hansen: *Mit Tilsvær – Kortfattet historisk Fremstilling af min Virksomhed i forfatningssagen*, Kbh. 1866, s. 34–35.

8. Vedr. Martsforeningen og Den danske Folkeforening, (RA), *Privatinstitutioner opstillet under Hofarkivet, Den danske Folkeforening. Forhandlingsprotokol. Filialer se f. eks. Statuter for Martsforeningens Filial for Kallundborg og Omegn vedtagne 9. Mai 1864, Kallundborg 1864*. E. Koppel, Aa. Friis, P. Munch, Andreas Frederik Kriegers *Dagbøger 1848–1880, I–VIII*, Kbh. 1920–43, III 229 og 275. Formanden, O. Lehman meddelte, at Dansk Folkeforening havde virket kraftigt ved valgene, men *indirekte* ved breve til valgkredsens honoratiories. Meddelelser om Den danske Folkeforening nr. 8 og 12, Kbh. 1866.

ikke taget alvorligt udover de første år af dens beståen. Dens eneste reelle resultat synes at være en underhåndsftale med »Oktoberforeningen« om at dele opstillingen til landstingsvalget efter den ny 1866 grundlov⁹.

III. Den politiske tilnærmelse mellem I. A. Hansens gruppe og De nationale Godsejere under kampen om Grundlovsrevisionen.

Efterhånden som det i de langvarige og forbitrede politiske kampe om en revidering af grundloven efter nederlaget 1864 blev klart, at juni-grundlovens tilhængere på Rigsdagen og især i vælgerbefolkningen ikke ville kunne modstå presset fra de nationalliberale og de konservative om ændringer bort fra 1849-grundlovens brede demokratiske vælgergrundlag, begyndte de mere realistiske af venstreførerne bl. a. I. A. Hansen at undersøge mulighederne for et acceptabelt forlig gennem en opsplittning af den aldeles ikke enige gruppe af modstandere imod junigrundloven. Der syntes at kunne blive tale om to hovedgrupperinger som udgangspunkt for et forlig, – den ene samlet omkring de moderate grundtvigianere og de nationalliberales venstre fløj med Monrad som formidler, den anden omkring I. A. Hansens og G. Winthers grupper sammen med De nationale Godsejere. Den første blev forsøgt og opgivet, den anden førte gennem mange forviklinger og stridigheder til resultatet, 1866-grundloven.

Det var venstre-forhandlerne i forliget helt klart, at den nye grundlov for at fungere forudsatte et samarbejde mellem *folketinget*, hvor bønderne efter valgereglerne ville få flertallet, og *landstinget*, hvor godsejerne ville blive en dominerende gruppe, men ikke så dominerende som venstre-fraktionerne i folketinget. I landstinget krævedes derfor altid et samarbejde for at skabe et arbejdsdygtigt flertal enten af godsejere og bønder eller af bønder og nationalliberale eller af nationalliberale og godsejere.

Tankegangen synes at have været, at var først den følelsesladede fæstesag løst – ved hjælp af de gode tider, var den ved at løse sig selv – skulle den nye grundlov give mulighed for en varig af agrare interesser domineret politik. Byerhvervene og de afskyede nationalliberale og embedsmændene ville herefter blive forvist til en sekundær politisk rolle.

Forliget mellem I. A. Hansen og De nationale Godsejere kan betrag-

9. Statuter for Augustforeningen, Kbh. 1864. Beretning om Augustforeningens Virksomhed Sept. 1865 – Sept. 1866, Kbh. 1866. (RA) privatarkiver G. F. O. Zytphen-Adeler a, Oktoberforeningen, Overbestyrelsens Forretningsprotokol, s. 31–37, 8. landstingskreds overlades til Augustforeningen.

tes som det forfatningsmæssige resultat af disse tanker, mens Phönix-gildet d. 10. oktober 1865 og Oktoberforeningen da er det politisk-organisatoriske udtryk for en bevidst og langsigtet indsats for at gøre ideerne til praktisk politik inden for den nye forfatningsmæssige ramme. Regeringen Frijs markerede da det første rigsdagspolitiske resultat af denne erklærede samarbejdsvilje ¹⁰.

Det store spørgsmål var, om *godsejerne* i deres praktiske politiske standpunkttagen fremover i hovedsagen ville lade sig dirigere af økonomisk-sociale betragtninger eller ideologiske, d. v. s. om de først og fremmest var jorddrotter med dominerende agrare interesser som ledetråd for deres politik eller de først og fremmest var *konservative*; – og om *venste-vælgerne* og deres rigsdagsrepræsentanter lod sig lede af økonomisk-sociale betragtninger, d. v. s. jordbrugsinteresserne, eller om de i højere grad domineredes af ideologiske, d. v. s. principielt *demokratiske* og *grundtvigianske* synspunkter i den afgørende politiske stillingtagen.

Ville Fædrelandet få ret i sin tidligere fremhæven af, at i Danmark kunne varige politiske konstellationer kun bygges på ideologiske fællesinteresser som f. eks. principielle nationale, folkelige, konservative, standsmæssige, dannelsesmæssige, religiøse og grundtvigianske synspunkter og ikke på centrale materielle og økonomiske fælles interesser?

En senere tids historikere vil måske finde denne problemstilling forvredet i forhold til andre og antagelig væsentligere bestemmende faktorer som socialismens fremmarch og den begyndende industrialisering af landet, den elementære magtpolitiske kamp om en plads i solen og den ændrede vurdering af egen social status i samfundet som følge af den økonomiske selvstændighed og bedre uddannelse blandt bønderne; – men disse faktorer spillede ingen påviselig rolle for de agerende bag eksperimentet, Oktoberforeningen.

IV. Oktoberforeningen stiftes, programmer og love.

Ved en middag med 35 deltagere i Phönix 21. nov. 1865, hvoraf de 34 var medlemmer af rigsrådet eller rigsdagen, stiftedes Oktoberforeningen, ved at 26 (senere 27) af de tilstedeværende tilsluttede sig tanken om en organisation til at fremme det politiske samarbejde mellem alle landejendomsbrugere. Man gik forsigtigt til værks i programerklæringer-

10. Den 10. de October 1865, Beretning om Bondevennernes Festmaaltid for Godsejerne i Hotel »Phönix«, Kbh. 1865, – blev som propagandeskrift udsendt i flere oplag.

ne og ville i første omgang pointere nødvendigheden af at få nedbrudt den gensidige mistro mellem godsejere og bønder; men denne proklamatisk forsigtighed modsiges ganske af det overordentligt effektive og centraliserede organisationsapparat, som forbløffende hurtigt opbyggedes.

Det noteres, at blandt stifterne var det i hovedsagen fra bondeside medlemmerne af I. A. Hansens Femtejuni Folkeforening og enkelte fra Jydsk Folkeforening som tilsluttede sig, mens grundtvigianerne holdt sig borte og tog klar afstand fra tanken, ligesom G. Winthers støtte var valen, verbal og snart ændredes til åben modstand. Blandt godsejerne glimrede regeringens medlemmer ved deres fravær, og de tilsluttede må i hovedsagen betragtes som personer af mindre betydning med Zytphen-Adeler, P. B. Scavenius og W. Haffner som undtagelser ¹¹.

Bestyrelsen nedsattes allerede samme aften med en klar opdeling i lige mange godsejerepræsentanter og bonderepræsentanter. Denne lige repræsentation af de to parter fulgtes også i det fire mands stående udvalg og ved ansættelsen af de faste, lønnede sekretærer.

De to ledende i bestyrelsen blev I. A. Hansen og G. F. O. Zytphen-Adeler. Efter lovene og i praksis organiseredes foreningen pyramidisk med magten centreret i overbestyrelsen (12 mdl.), der under sig havde landstingskredsbestyrelser og folketingskredsbestyrelser, mens foreningens lokale grundlag var sogne- eller kommunekredsene, der kunne oprettes med formand og næstformand, når der fandtes ti aktive medlemmer i sognet/kommunen. I foreningens hele virke viste det sig, at de aktive led i pyramiden var overbestyrelsen og sognekredsene ¹².

Halvdelen af stifterne var *for* og halvdelen *imod* grundlovsrevisionsforslaget, og det præciseredes, at foreningens medlemmer stod frit i dette centrale spørgsmål, og at foreningen stod åben for folk af begge opfattelser. Foreningen reagerede principielt skarpt imod den fra nationalliberal side i 1864 fremførte kritik af kongehuset og ligeledes imod Skandinavismen, det sidste med det også fra anden side kendte slagord, ingen underordning af Sverige eller af Tyskland. Foreningen ville arbejde for sparsommelighed i statsstyrelsen dog med velvillig hensyntagen til kongehuset og forsvaret og ville aktivt støtte et udvidet demokratisk og kommunalt selvstyre. Fæstespørgsmålet skulle løses ad overenskomstmæssig vej, d. v. s. helst privat mellem godsejere og fæstere; men man

11. D. E. Rugaards meget udførlige referat af det stiftende møde, (RA) Zytphen-Adelers selvbiografi, bilag ark 10.

12. Lov for 10.de October-Foreningen, Kbh. 1866. Meddelelse fra Overbestyrelsen for 10.de Octoberforeningen, 12te Marts 1866, Kbh. 1866. Vedr. aktiviteten, Landbobladet passim.

forudså også muligheden af en politisk løsning med tvungen fæsteafløsning ved en lov fremkommet ved en overenskomst på Rigsdagen mellem godsejerrepræsentanter og bonderepræsentanter, mens man afviste et politisk flertalsdiktat imod én af gruppernes udtalte mening.

Spørgsmålet om jords sammenlægning og udstykning skulle ikke for tiden ændres i forhold til bestående love¹³.

Ud fra sin erklærede neutralitet i grundlovssagen greb foreningen ikke ind i denne, men brugte de første 9 måneder til at opbygge sin organisation. I øvrigt lagde Oktoberforeningen klart op til i hovedsagen ved valgene at ville øve indflydelse på landstingsvalgene, hvor en splittelse af de agrare stemmer alene kunne gavne de national-liberale, mens folketingsvalgene stiltiende overlodes til Femtejuni-Folkeforeningen og Jydsk Folkeforening¹⁴.

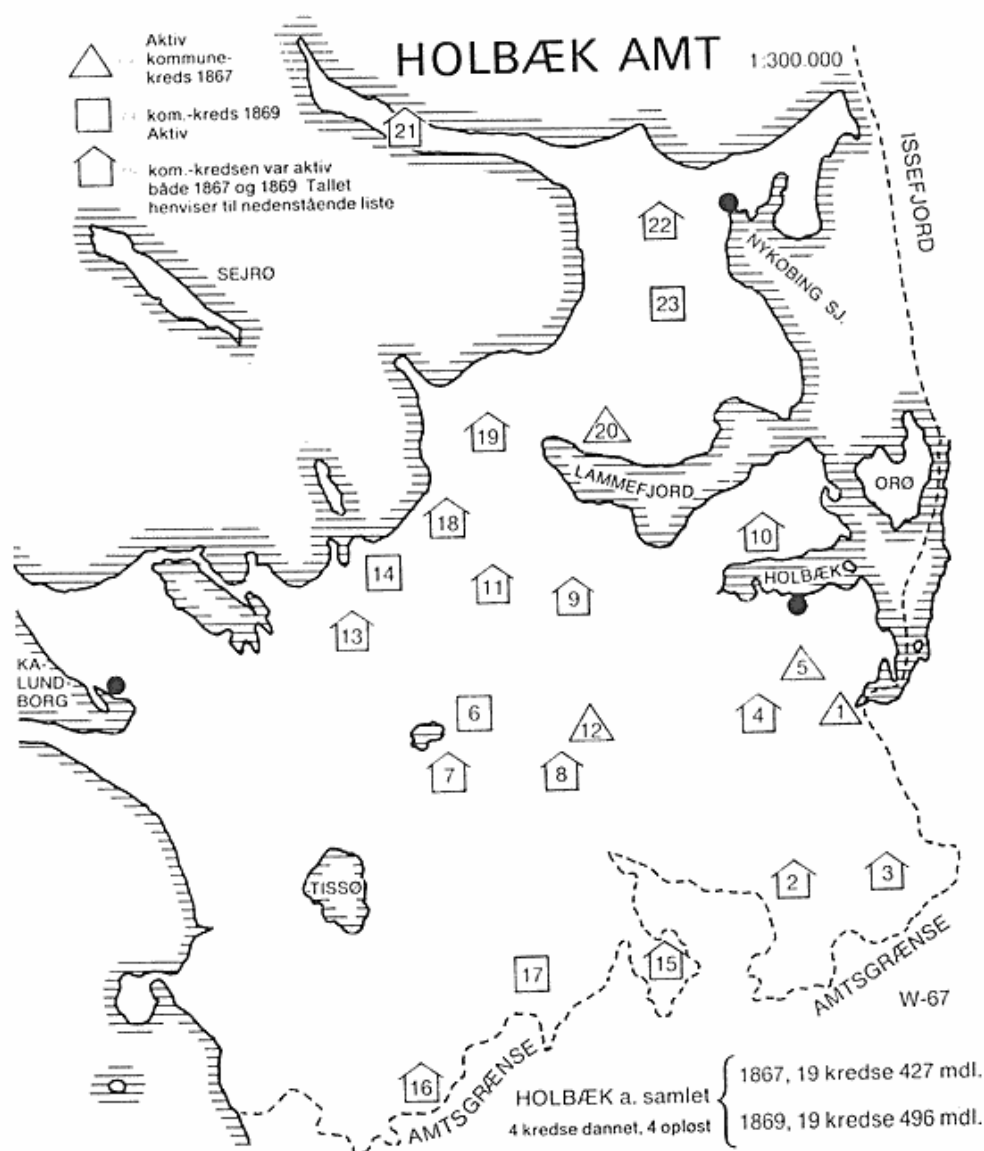
V. Oktoberforeningens organisation og opbygning.

Opbygningen af kommunekredse gik støt fremad i hele foreningens levetid, selv om også enkelte igen blev opløst. Samlet har der været omkring 100 kommunekredse med den helt overvejende mængde placeret i Holbæk, Præstø og Sorø amter, kærneområderne for de gamle Bondevenner og senere for Femtejuni-Folkeforeningen. Endvidere fandtes der en del kommunekredse på Lolland-Falster og i Nørrejylland. Det maksimale antal medlemmer har ligget på omkring 3000 fordelt i kommunekredse med fra 10 til 90 medlemmer, men med flertallet liggende på knap 30 medlemmer pr. kreds.

Den 13. april 1866	var der 11 kredse med	719 medlemmer
– 18. marts 1867	– – 54 aktive kredse med	1767 –
– 18. marts 1868	– – 63 – – –	1969 –
– 6. okt. 1869	– – 92 – – –	2737 –

Medlemsprotokollerne viser, at foreningen straks noterede udmeldinger og manglende kontingentindbetalinger, der regnedes lig med udmel-

13. Officiel udtalelse fra overbestyrelsen trykt i »Enhver Sit« nr. 67, 31. marts 1866. Forhandlingerne om udtalelsen og programmet i (RA) Overbestyrelsen forretningsprotokol 19. og 23. marts 1866 s. 21–22. Landbobladet nr. 4, 18. maj 1866 om evt. tvangslov om fæsteafløsning, denne mulighed gentaget i bladet 23. marts 1869.
14. Til den danske Landbostand fra 10. de Oktoberforeningens Bestyrelse d. 4. Aug. 1866, Kbh. 1866, – indeholder udtalelser i anledning af det forestående valg. Se endv. (RA) Overbestyrelsens forretningsprotokol s. 27–30 om valgoplægget.

1. Ågerup og Tølløse. 15
 2. Tåstrup og Uggerløse. 22, 30
 3. Søderup og Eskildstrup. 20, 28
 4. Sønder Jernløse-Søstrup. 18, 22
 5. Grandløse og Asmindrup. 15
 6. Jyderup. 24
 7. Holmstrup. 21, 26
 8. Skamstrup og Frydendal. 22, 32
 9. Kundby. 13,20.
 10. Højby. 21, 18
 11. Svinninge. 23, 19
 12. Mørkøv. 15
- Medlemmer ikke organiserede i kredse. 33, 16

13. Bjergsted og Bregninge. 13, 12
14. Føllenslev. 14
15. Stenlille. 32, 32
16. Ørslev. 25, 36
17. Tersløse og Skellebjerg. 54
18. Vallekilde. 37, 34
19. Fårevejle. 26, 27
20. Gervinge. 21
21. Odden. 19, 20
22. Højby. 16, 18
23. Vig og Asmindrup

Kommunekredse i Holbæk Amt (Ra, Jrn. A pp. 35-89)

Fr.kreds	Sogne- eller kommunekreds	Kredse 1870, ÷+F	Trap, hus ca. 1870	Trap, gd. ca. 1870	1867						
					Samlet antal	Agrare			Ikke-agrare		
						Godsej. proprt.	Gårdmd. - fst.	Husmd.	Håndvk.	Køb.kr møller	Lærer
1	Ågerup-Tølløse	÷	180	110	15	1	13	-	-	-	1
1	Tåstrup-Uggerløse	÷	254	79	22	-	17	-	-	-	1
1	Søderup-Eskildstrup	F	180	106	20	-	13	1	3	3	-
1	Sdr. Jernløse-Søstrup	F	133	67	18	-	12	1	3	-	-
1	Grandløse-Asmindrup	÷	134	63	15	-	10	2	-	-	2
1	(Ondløse, 1870, 24 mdl.)	F									
2	Jyderup	F	120	44							
2	Holmstrup	+	113	35	21	1	11	2	3	2	1
2	Skamstrup-Frydendal	+	110	68	22	1	8	10	1	1	-
2	Kundby	+	240	94	13	-	13	-	-	-	-
2	Hjørby	÷	70	41	21	1	18	-	-	-	-
2	Hjembæk-Svinninge	+	210	88	23	-	16	7	-	-	-
2	Mørkøv	÷	111	28	15	-	6	7	1	-	1
2	Bjergsted-Bregninge	+	345	105	13	1	1	7	1	-	-
2	Føllenslev	+	198	81							
3	Stenlille	+	88	36	32	2	18	7	2	-	1
3	Ørslev	÷	46	31	25	-	21	2	-	-	1
3	Terløse-Skellebjerg	÷	203	87							
5	Vallekilde	+	214	83	37	-	34	-	1	1	-
5	Fårevejle	+	192	62	26	2	9	7	2	2	1
5	Grevinge	÷	203	103	21	-	17	2	1	1	-
5	Odden	F	83	39	19	-	16	-	2	-	1
5	Højby	+	379	116	16	-	14	-	-	2	-
5	Vig-Asminderup	F	378	143							
	Spredte medl. i amtet				33	6	20	1	1	3	1

÷ = tilbagegang i 1870 i forhold til foregående år;

+ = omtrentlig tilstand i medlemsantal i 1870 i forhold til foregående år;

F = fremgang i 1870 i forhold til foregående år.

delse. Tallene må derfor anses for reelle og ikke som nutidige politiske foreningers medlemstal, der ofte er oppustede med »døde« og ikke aktive medlemmer.

Medlemmernes sociale differentiering fremgår af tabellen, der bygger på medlemsprotokollernes stillingsbetegnelser, der var meget omhyggeligt ført med hensyn til at vise medlemmernes *agrare* stilling. I flere kommuner havde foreningen omtrent lige så mange medlemmer af gårdmandsklassen, som der efter Traps tal (1867-69 tællingen) var gårde i kommunen.

1869													
Sognefd.	Akadm. red.læg.	Andre + ubestemt	Samlet antal	Agrare			Ikke-agrare			Sognefd.	Akadm. red.læg.	Andre + ubestemt	Jrn. pp.
				Godsej. propert.	Gårdmd. - fst.	Husmd.	Håndvk.	Køb.kro møller	Lærer				
-	-	- opløst									A35	
1	-	-	31	-	21	3	-	6	1	-	-	A37	
1	1	-	28	-	18	2	3	1	-	1	2	A39	
-	-	2	22	-	14	1	3	1	-	-	1	A41	
-	-	1 opløst, - kun een betalt									A43	
.....									A45	
.....	24	-	11	6	4	2	1	-	-	A49	
-	-	1	26	1	8	7	3	2	1	-	-	A51	
1	-	-	32	1	10	16	1	2	-	-	-	A53	
-	-	-	20	-	15	2	-	-	2	-	-	A55	
-	-	2	18	1	15	-	-	-	-	-	-	A57	
-	-	-	19	-	11	7	-	-	1	-	-	A59	
-	-	- opløst									A61	
-	-	3	12	1	2	7	1	1	-	-	-	A63	
.....	14	-	10	-	1	2	-	1	-	A65	
1	-	1	32	2	18	7	1	1	1	1	-	A67	
-	-	1	36	1	25	3	3	1	1	1	-	A69	
.....	54	-	18	27	4	1	-	-	-	A71	
1	-	-	34	-	31	-	1	1	-	1	-	A77	
-	-	3	27	2	8	8	2	3	1	-	-	A81	
-	-	- opløst 1869									A83	
-	-	-	20	-	17	-	2	-	1	-	-	A85	
-	-	-	18	-	16	-	-	2	-	-	-	A87	
.....	12	-	11	1	-	-	-	-	-	A89	
-	-	1	16	5	8	-	1	2	-	-	-	A275	

Gårdmændene var den helt dominerende gruppe i medlemsskaren og samtidig dens stabile element, mens husmænd og håndværkere viste større ind- og udmeldingskoefficienter. Af de højstbeskattede grundejere var der kun 66 i foreningen. For foreningens betydning blandt de ikke organiserede højstbeskattede vælgere, godsejerne, var det en svækkelse, at det ikke var de mest betydningsfulde, af det store hartkorn, som var med ¹⁵.

15. (RA) G. F. O. Zytphen-Adeler a, I a, pol. pap (2 sorte protokoller) Journal »A« og »B«, Medlemsprotokoller for 10. Oktoberforeningen. – Medlemmerne er her indført kommunevis under amterne med fremhævelse af formand, evt. næst-

Kontakten med medlemmerne vedligeholdtes (1) gennem det gratis omdelte »Landbobladet«, som fra oprindeligt at være et ugeskrift kom stadig hyppigere og endte som et dagblad; (2) ved politiske møder i kommunekredsen med overbestyrelsens medlemmer og udsendte talere og med diskussion af de mange som regel omsendte lovforslag og spørgeskemaer. De lokale formænd indsendte til overbestyrelsen referater af stemningen og holdningen til det udsendte diskussionsmateriale. Der synes at være tale om en klart erkendt vekselvirkning mellem ledernes politik og medlemmernes ønsker, med en vekselvirkning, som bevidst søgtes organiseret og effektiviseret ¹⁶.

Ved flere store folkemøder med op til tusinder af deltagere og med politiske taler og alskens gøgl og underholdning søgte man fra overbestyrelsens side også at finde en mere uhøjtidelig måde til at formidle kontakten mellem lederne og medlemmerne og mellem disse indbyrdes ¹⁷.

Efter regnskaberne synes foreningens økonomi at have balanceret på følgende måde:

1867 ca. 2000 rdl.
 1868 ca. 2500 –
 1869 ca. 3300 –
 (til juli)70 ca. 1800 –

Langt den største enkeltpost var Landbobladet, der f. eks. 1870 alene kostede 428 rdl. En anden stor post var lån og direkte støtte til I. A. Hansens Morgenposten med 50 rdl. i kvartalet og til nogle mindre provinsblade. Opslag i disse viser, at de kvitterede for støtten med en positiv bedømmelse af Oktoberforeningen og dens virke; i flere tilfælde er der eksempler på, at redaktørerne selv har henvendt sig til overbestyrelsen med anmodning om at måtte skrive i »foreningens ånd« og om at måtte få støtte ¹⁸.

formand, i lokalkredsen. Folketings- og landstingskredsbestyrelserne er opført bagest i protokollerne. Et særligt læg bagest i Journal »B« skrevet af sekretæren E. G. Nielsen, godsejernes mand, giver en oversigt over de 66 højstbeskattede medlemmer.

16. (RA) Zytphen-Adelers selvbiografi, ark 15. Landbobladet nr. 45, 21. dec. 1866 forklarer systemet for medlemmerne, – eks. på en sådan stemningsrapport aftrykt i Landbobladet 22. febr. 1867.
17. F. eks. Fruerlundfesten med mere end 2.000 deltagere, ref. Dansk Rigstidende 12. aug. 1867. Landbobladet 26. maj og 9. juni 1868 om grundlovsfesten i Raunstrup Skov.
18. (RA) G. F. O. Zytphen-Adeler a, I a, pol. pap, Regnskabsprotokol 1868–70 (grøn-brun protokol); I a, selvstændigt læg, 10. de October-Foreningens Regnskab for Aaret 1870; endvidere en brun protokol sammesteds, Indbetalt til Formanden ved Sekretair Povlsen (1867–70), kaldet: Indbetalingsprotokol.

Medlemskontingenterne dækkede ikke udgifterne, og overbestyrelsens mere formuende medlemmer og nogle godsejere, især Zytphen-Adler selv, måtte flere gange træde til med store beløb på mange hundrede rigsdaler. I den sammenhæng noterer man sig med interesse, at konseilspræsidenten, grev Frijs-Frijsenborg står noteret i 1867 for et tilskud på 200 rdl. Det virker som en tak for valget, hvor Oktoberforeningen efter protokollen virkede for Frijs' valg ¹⁹.

Landbobladets emner var indenrigspolitik, visse udenrigspolitiske oversigter og et fyldigt landbrugsstof. Bladet gik hårdt i rette med de mange angreb på Oktoberforeningen og angreb selv de nationalliberale, skandinavismen og visse dele af de grundtvigianske ideer.

VI. Overbestyrelsens agitationskampagner og valgene til rigsdagen 1866 og 1869.

En af måderne til at holde kontakten vedlige med medlemmerne og samtidig påvirke disse politisk var de mange politiske møder, som overbestyrelsens medlemmer og dens mere professionelle rejseagenter afholdt rundt om i landet. Her mødtes højadelige godsejere direkte med vælgerne i en krostue eller som talere på ladet af en arbejdsvogn. Især agitationskampagnen 1867 er godt kortlagt, og overbestyrelsens medlemmer talte her ved over 70 møder ud over landet, ofte to steder på én dag, – og der var da altid både en godsejer og en bonderepræsentant til stede fra overbestyrelsen ²⁰.

Gennem valgene til Rigsdagen i efteråret 1866 ses det, at der til folketinget, hvortil Oktoberforeningen i øvrigt ikke gik ind i et bevidst agitationsarbejde, valgtes 18–19 mand, der i hele valgperioden forblev i foreningen og vedkendte sig denne tilslutning offentligt. Efter valget i 1869 var der 17 sikre oktoberfolk i folketinget, hvilket ikke kan siges at være nogen afgørende svækkelse ²¹. Det er svært at måle folketingsgruppens

19. Frijs' indbetaling noteret: »fra Hs. Exell. Conseilspræsidenten« 200 rdl., (RA) Oktoberforeningen Indbetalingsprotokol, bagest. I dec. 1869 fremskaffede Zytphen-Adler til Landbobladet 5.000 rdl. i garantikapital, hvoraf de 3.900 var hans personlige indskud, (RA) Overbestyrelsens forretningsprotokol 18. dec. 1869, s. 76–79 pkt. C og 18. marts 1870, s. 80–81.

20. (RA) Overbestyrelsens forretningsprotokol 4. aug. 1866, s. 28–30, – kampagnen sammesteds 18. juni 1867, s. 46 og 18. okt. 1867 s. 48–50. Landbobladet indkaldte til og dækkede møderne i perioden.

21. J. P. Jensen: Valgene til Rigsdagen i 80 Aar indbefattet Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling 1848, I–II, Roskilde 1915 og 29; denne er sammenholdt med medlemsprotokollerne (RA) Journal »A« og »B«.

konkrete politiske betydning for de mange vidtrækkende love, som kom igennem især ministeriet Frijs' første år. Officielt hævdede ministeriet at være hævet over partipolitik (obs. dog de 200 rdl.). Det har sikkert politisk slidt på folketingsgruppen at være regeringens støtte uden at få de officielle indrømmelser eller den åbne erkendelse, som i længden må antages at have været nødvendig for at overbevise medlemmerne om alliansens berettigelse. Vælgerne blev til stadighed bombarderet med kritiske udtalelser om de manglende resultater og ligefremme antydninger af forræderi imod bondestanden, – dette især fra grundtvigiansk side med Høgsbro som den stille virkende, men effektive bagmand, der ville samle Venstre som et grundtvigiansk parti.

Mens Oktoberforeningen ikke gik direkte og officielt ind i valgkampen om folketingsmandaterne – det var overladt til Femtejuni-Folkeforeningen og Jydsk Folkeforening – så har vi bevaret hele slagplanen for domineringen af landstingsvalgene. Af de 66 pladser hertil var de 12 besat med kongevalgte eller overførte medlemmer. Af de resterende 54 lagde Oktoberforeningen an på at beherske valgene i Øernes samt Øst- og Nørrejylland landstingskredse. Af de i alt 36 landstingsmænd, som skulle vælges i disse kredse, lykkedes det foreningen at få de 16 besat med deres kandidater, eller med kandidater, som foreningen støttede. Dette må siges at være et ganske pænt resultat af en politisk organisation med kun ét års levetid bag sig. Hertil kom, at to af de kongevalgte medlemmer af landstinget var medlemmer af foreningen, ligesom to af de overførte også var medlemmer – summa 20 oktobriste i landstinget²².

Regeringen Frijs havde således i begge kamre, men sikrest i landstinget, ikke ubetydelige grupper af rigsdagsmedlemmer bag sig, hvis erklærede målsætning det var at arbejde på et politisk samvirke mellem godsere og bønder – hvis alle deres standsfæller gik med.

Godsejerne og regeringen havde fået deres rigelige del af fordelene ved samarbejdet mellem »de store og de små bønder« næsten på forskud, – det skulle nu vise sig, om de, når det kom til stykket, var villige til den politiske imødekommenhed og disciplinerede offervilje, som måtte kræves af dem, når deres del af regningen for samarbejdet skulle betales.

VII. Politiske resultater, modstand og fald.

En gennemgang af foreningens opregning af egne politiske fortjenester viser, at direkte resultater har været nok så begrænsede i antal. Dette un-

22. Planen for nomineringerne til landstingsvalgene, (RA) Overbestyrelsens forretningsprotokol 28. sept. 1866, s. 31–37.

derbygges af, at man ikke kan forvente, at ledelsen ligefrem skulle nedvurdere sin egen betydning. Det fremhævedes, at foreningen havde virket til at fremme forståelsen for de fælles interesser, som alle jordbrugere, store som små, havde, og at man havde været med til at fjerne megen af den gammeldags ved økonomiske, sociale og uddannelsesmæssige skel grundede gensidige mistænksomhed om motiver og politiske hensigter. Men det må konstateres, at det ikke i den korte tid, der blev levnet foreningen, lykkedes afgørende at nedbryde den gamle mistænksomhed, selv om visse yngre godsejerpolitikere og venstrefolk nok så med større forståelse på hinanden end tidligere. I landstinget kunne godsejerne og venstre-repræsentanterne ved visse udpegelser til udvalgene dele stemmerne og derved holde de nationallibereale ude og vel også enes om ved ændringer i valgloven at sørge for, at de nationalliberale i hvert fald ikke fik fordele heraf²³. Den konkrete virkning af foreningens arbejde på tidens store reformlovgivning om jernbanerne, kommunestyret etc. er svær at påvise, bl. a. måske fordi grundtvigianerne og de nationalliberale havde fælles interesse i på lang sigt at få sprængt Oktoberforeningen – og i praksis synes de også at have samvirket hertil. Men ud fra deres synspunkt skulle en sådan sprængning ske på en central sag, hvor gods-ejere og bønder var afgørende uenige, da stormløbet ellers kunne få den modsatte virkning og sammentømre de endnu usikre og mistænksomme parter. En sådan sag var fæstesagen, som ganske vist i praksis var ved at blive løst uden ydre indgreb, men som stadig emotionelt kunne ophidse de to parter og få dem til at tro eller i hvert fald til at reagere, som om de hver for sig forsvarede ubestridelige og hellige sandheder og rettigheder.

Haffner, som indenrigsminister efter Estrup, synes med Frijs' billigelse at have søgt et regulært politisk forlig med I. A. Hansen på rigsdagen, for at få spørgsmålet ud af verden²⁴. Men Estrup havde øjnet en anden mulighed for en holdbar politisk konstellation og rejste med sin ubøjelige vilje landstingets vaklende godsejere til uforsonlig kamp imod enhver indrømmelse vedrørende tvangsafløsning, uden hvilken tvang sagen ikke *endelig* kunne løses. De nationalliberale, grundtvigianerne og G. Winthers bjørnbakkere, der hver ud fra deres synspunkt var modstandere af Oktoberforeningens samarbejdstanke og alle mente politisk at kunne profitere på foreningens opløsning, gik i et ganske vist ikke offentligt formuleret, men praktisk virkende temporært samarbejde om med fæstelovgiv-

23. Vurdering af foreningens resultater bl. a. i (RA) Zytphen-Adelers selvbiografi ark 18 og 21 samt Landbobladet 3. aug. 1869.

24. (RA) G. F. O. Zytphen-Adeler a, II a, Korrespondance 1819–77, brev fra W. Haffner til Z–A af 14. nov. 1869, endv. Folketingstidende 1869–70 506–671, 1953–2228, 2849–2911, 2980–3042; Landstingstidende 1869–70, 1278–1389 m. v.

ningen som udgangspunkt at fælde Oktoberforeningen og undergrave I. A. Hansens politiske position. I praksis kunne dette gøres ved blot at stå lige så ubøjelige som godsejerne under Estrup, – bare i modsat retning ved at kræve en hård tvangslov over for uvillige godsejere.

Både fra hidtil sympatisk indstillet venstre-side og fra ditto godsejerhold fik man travlt med at lægge luft mellem sig og oktoberforeningstanken, da samarbejdets nederlag på fæstesagen blev åbenbart. Heri ligger måske årsagen til, at Oktoberforeningen i den umiddelbare eftertid af ledende politikere vurderedes som mere betydningsløs, end reaktionen på den i dens levetid synes at begrunde, – ingen uden de rene af hjertet holder i politik fast ved en idé, der i praksis har vist sig som en dødssejler. Historien skrives af de sejrende.

I andre og nærtstående lande som Sverige og dele af Tyskland viste den samme tanke om et på jordbrugsinteresser grundet politisk samarbejde sig gennem mere end en menneskealder at føre til dominerende politiske konstellationer, f. eks. Lantmannapartiet og Katholische Zentrum. Også i Danmark levede tanken om et bredt agrart samarbejde videre og dukkede med jævne mellemrum op, f. eks. med den fynske agrarbevægelse i 1890erne og i visse dele af 1930ernes LS.

Oktoberforeningen var organisatorisk og på lang sigt tænkt som et egentligt politisk parti. I en kort periode var den et delvis vellykket forsøg på at skabe et på materielle fællesinteresser grundet alternativ til den landstingskoalition af godsejere, tidligere nationaliberale og købstadsstemmer, som i en årrække lammede et bredt anlagt reformarbejde til fordel for de agrare lag i befolkningen. Skønt forsøget med Oktoberforeningen mislykkedes, må det ud fra samtidens forudsætninger betragtes som udtryk for nøgtern politik. Der er ikke noget, som tyder på, at danske godsejere gennemgående var mere konservative end svenske eller tyske. Når samarbejdet ikke lykkedes, skal forklaringen måske da bl. a. søges i, at store dele af de danske bønder og deres politiske ledere var mindre konservative end deres europæiske standsfæller, – kun i Danmark fik vi en stærk grundtvigiansk bevægelse.

Den unge Jacob Scavenius og andre senere aktive folk i partiet Højre lærte deres organisatoriske håndværk i Oktoberforeningen. Mange af de centrale elementer i 1880ernes og den senere politiske organisation havde været gennemprøvet i Oktoberforeningen og de forudgående fastere politiske organisationer. 1880ernes partiorganisationer var ikke kun begyndelsen til, men også resultatet af en lang politisk-organisatorisk udvikling.